

RUIGPOOTUIL *AEGOLIUS FUNEREUS* IN NEDERLANDFirst record of Tengmalm's Owl *Aegolius funereus* in the Netherlands

L. G. GROEN & K. H. VOOUS

INLEIDING

In 1971 werd in Drente een dode Ruigpootuil *Aegolius funereus* gevonden. Het was de eerste bekende vaststelling van deze soort in Nederland. Heel wat speurwerk is nodig geweest om de geschiedenis rondom deze vondst, die door de attentie van de heer A. J. Binsbergen van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, onder de aandacht van de Commissie voor de Nederlandse Avifauna was gebracht, te achterhalen. Deze geschiedenis wordt hieronder door een van de auteurs (L.G.G.) beschreven. Daarna volgt een bespreking van de faunistische betekenis van de vondst.

BESPREKING VAN DE EERSTE VONDST IN NEDERLAND

Tussen omstreeks 15 en 30 september 1971 vond de heer R. Girbes, jacht-opzichter te Gieten, bij zijn dagelijkse rondgang in het Staatsbos Gasselte tegen vier uur 's middags een klein dood uiltje. Het lag op vers afgefallen blad in vak 50, bij de Gasselter scheiding niet ver van de Gieter Staatsbossen, ongeveer tien meter van een voetpad dat de heer Girbes bij het volgen van een wildpaadje had verlaten. Er groeien hier berken en beuken, met een enkele spar en den er tussen in. De vindplaats grenst aan een vak van laag hout bestaande uit jonge fijnsparren, maar in de Gieter- en Gasselter Staatsbossen komen ook percelen voor van oude, wel 20 m hoge sparren, grove dennen en larixen. Toen de vogel gevonden werd was het evenals de vorige dagen donker, rustig en droog weer. Het uiltje was al stijf, maar wel vers. De ogen zagen er nog helder uit. Het was erg mager, en had een sterk uitstekende kam van het borstbeen. De heer Girbes kon geen verwondingen of beschadigingen aan de vogel vaststellen.

De heer Girbes, die niet anders vermoedde dan een dood Steenuiltje te hebben gevonden, nam de vogel mee naar huis, bewaarde hem in de diepvries en toonde hem aan de surveillant-rondleider van het Staatsbosbeheer, de heer R. Jonker en aan de heer A. Jongsma, onderwijzer te Gasselte. Op 19 oktober 1971 bracht de heer Jongsma de vogel naar de preparateur E. Sonies te Norg, met het verzoek deze „Steenuil” op te zetten. De heer Sonies was de eerste die aan de determinatie van Steenuil ging twijfelen. Vooral de overwegend chocoladebruine kleur van het verenkleed en de bevederde poten deden hem vermoeden met een Ruigpootuil te doen te hebben. Bij het prepareren viel het hem op, dat de ogen kleiner waren dan hij van een Steenuil gewend was. Bij het opzetten van een Steenuil gebruikte hij altijd kunstogen van 14 mm doorsnede, terwijl hij hier kunstogen van 10 mm moest gebruiken. Wel was de kleur van de iris licht geel, evenals bij de Steenuil. De heer Sonies was intussen volkomen overtuigd dat de vogel een Ruigpootuil was, en wel “opgelegden in jeugdkleed”. Als Ruigpootuil noteerde hij hem dus d.d. 19 oktober

1971 in zijn voor het Ministerie van C.R.M. bestemd administratieboek. Daarin las de heer A. J. Binsbergen, Inspecteur Vogelwet bij het Ministerie van C.R.M., tot zijn verbazing deze voor de avifauna van Nederland vreemde naam en vandaar begon dan ook de draad van deze geschiedenis.

De inmiddels opgezette uil ging terug naar de vinder, die hem enige tijd later, thans wel onder zijn ware naam Ruigpootuil, verkocht aan de heer R. Huizinga te Assen, alwaar de uil op 16 november 1972 in goede staat door L. G. G. werd aangetroffen. Hiermede was, ruim een jaar na de vondst, aan het speurwerk een einde gekomen.

De heer Huizinga, die van de faunistische betekenis van zijn opgezette vogel geen vermoeden had, stond de vogel gaarne enkele dagen aan L. G. G. af om deze op 19 november 1972 de gelegenheid te geven de vogel op een bijeenkomst van de „Club van Nederlandse Vogelkundigen” te tonen. Op dezelfde dag werd de vogel door K. H. V. onderzocht en gefotografeerd. Thans is de opgezette vogel weer op zijn basis bij de heer Huizinga teruggekeerd.

Dank

Voor hulp bij het verkrijgen van al deze gegevens zijn de auteurs niet alleen alle boven genoemde personen zeer dankbaar, maar vooral ook de heren A. J. Binsbergen (Ministerie van C.R.M.) en Sj. Braaksma (Stafafdeling, Staatsbosbeheer, Utrecht).

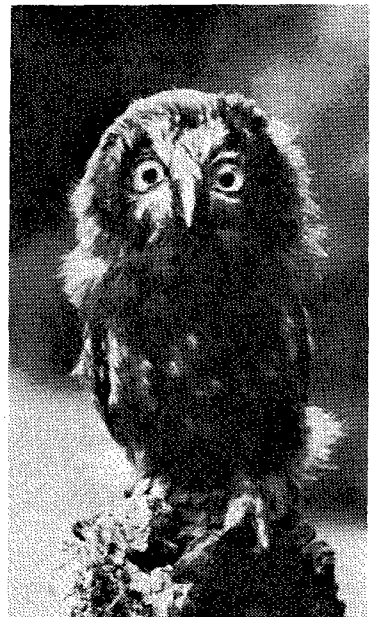

Fig. 1. Jonge Ruigpootuil *Aegolius funereus*, september 1971, Gasselte, Drente.
Juvenile Tengmalm's Owl, Aegolius funereus, September 1971, Gasselte, Drente.

Beschrijving van de vogel

De opgezette uil heeft ongeveer de grootte van een Steenuil (Fig. 1). Het geslacht is niet bekend. Hij is in het voor de Ruigpootuil karakteristieke chocoladebruine, donzige jeugdkleed, met opvallende witte randjes boven en onder de ogen en een driehoekige plek van zilverwitte veren boven de snavel. Uitwendig kon K. H. V. geen spoor van rui vinden. De afmeting van de vleugel is ongeveer 133 mm, van de staart ongeveer 73 mm. De vleugel is nog niet goed uitgegroeid. Voor vergelijking zij vermeld dat de kleinste vleugelmaat van volwassen Ruigpootuilen uit Europa ongeveer 160 mm bedraagt. De Drentse Ruigpootuil is dus een nog niet eens uitgegroeid jong. Interessant is de opmerking van de preparateur over de betrekkelijk geringe grootte van het oog. Van Ruigpootuilen is namelijk bekend, dat zij van alle uilen naar verhouding de grootste en de meest ingewikkeld gebouwde uitwendige oopeningen bezitten, terwijl daarentegen de ogen betrekkelijk klein zijn. Toch geeft Piechocki (1965) in zijn "Augenkatalog der Vögel Europas" op, dat een opgezette Steenuil kunstogen van 10 mm en een Ruigpootuil er van 10—11 mm doorsnede nodig heeft.

De omstandigheid, dat het hier een jonge vogel betreft, doet de vraag naar voren komen waar dit jong wel kan zijn uitgebroed. Zou er misschien een broedgeval van de Ruigpootuil in Nederland zijn geweest?

Hoe dit ook zij, de Ruigpootuil kan thans aan de avifaunistische lijst van Nederland worden toegevoegd onder de naam *Aegolius funereus funereus* (Linnaeus), voorlopig nog als dwaalgast.

Verspreiding in Europa

De Ruigpootuil is een kenmerkende vogel van de boreale naaldboszone van geheel Eurazië en Noord-Amerika. Dit holarctische verspreidingsgebied (Voous 1960) heeft zuidelijke uitlopers in een aantal gebergtebossen, waaronder ook de Alpen en de middelgebergten van Midden-Europa. In Duitsland broedt hij zelfs in naaldbossen in het laagland. De broedgebieden, die het dichtst bij Nederland zijn gelegen, zijn de Lüneburger Heide (ca. 230 km van de Drentse vindplaats; Kuhk 1952), de Harz (ca. 230 km; Berndt & Schulz 1964), Westfalen (Olpen, Wittgenstein en Siegen, ca. 220 km; Gasow 1958A; Peitzmeier 1969) en Oost-België (Hoge Venen, ca. 250 km; Lippens & Wille 1972). Hoewel de Ruigpootuil doorgaans een uitgesproken standvogel is, vertoont hij soms irrupties, die hem een enkele maal als invasiegast naar zuidelijk van zijn broedgebied gelegen streken heeft gebracht. Zo is hij bekend uit Denemarken, Helgoland, de Britse eilanden en Italië. (Voor een bespreking van populatiebewegingen, zie Mysterud 1970). Op grond van de nabije ligging van zijn broedgebieden en zijn, overigens nog onvoorspelbare en schaarse trekbewegingen, was het verwonderlijk dat de Ruigpootuil nog niet eerder in Nederland werd vastgesteld (vgl. Voous, *Ardea* 57 (1969): 106). De Commissie voor de Nederlandse Avifauna had de Ruigpootuil reeds veel eerder in de cultuur-dennebossen van Oost-Nederland verwacht. De

strikt nachtelijke levenswijze van de Ruigpootuil maakt hem een moeilijk waarneembare vogelsoort. Daarentegen is in het vroege voorjaar zijn kenmerkende roep (territoriumzang), die een groot gedeelte van de nacht te horen is, een uitstekend aanknopingspunt om zijn aanwezigheid vast te stellen.

Jeugd-dispersie

Het feit, dat de thans gevonden Drentse vogel in een jeugdkleed is, doet bovendien de volgende vragen rijzen: (1) hoe lang draagt de Ruigpootuil zijn jeugdkleed en (2) hoe ver plegen jonge vogels in dit kleed zich na de broedtijd uit hun nestgebied te verspreiden? Navraag bij de beste kenners van de Ruigpootuil zoals Dr. R. Kuhk (Radolfzell, B.R.D.), Dr. Claus König (Stuttgart, B.R.D.) en Dr. Yngvar Hagen (Ås, Noorwegen) en raadpleging van de meest informatierijke literatuur over deze soort (o.a. Gasow 1953, Kuhk 1949, Norberg 1964, März 1968, Mebs 1966) hebben op deze vragen nauwelijks concrete antwoorden verschaft. Veelal wordt volstaan met de mededeling dat de rui naar het eerste winterkleed, dat uiterlijk niet van dat van de volwassen vogel verschilt, in ieder geval in december is afgelopen. Dr. Claus König deelde ons daarover nog het volgende mede (*in litt.*): "Früh geborene Rauhfußkäuze mausern meist im Juli/August. Junge von Spätbruten (meist Ersatzbruten!) setzen dann entsprechend später mit der Mauser ein. Im Schwarzwald konnten wir in einigen Jahren noch vereinzelt Bruten beobachten, die Ende Juli oder Anfang August ausflogen. Vermutlich stammte der von Ihnen gefundene Jungvogel aus einer solchen Spätbrut. Im September/Oktober streichen die Jungen viel umher".

Over de zgn. jeugd-dispersie is weinig met zekerheid bekend. Volgens Dr. Yngvar Hagen (*in litt.*) zijn in Noorwegen alle in de nazomer rondzwerfende jongen nog in volledig jeugdkleed. Toch kunnen alleen de terugmeldingen van geringde nestjongen bruikbare gegevens over de jeugd-dispersie verschaffen. Vrijwel alleen de Finse ringvondsten bleken voor het verkrijgen van deze gegevens geschikt te zijn. De regelmatig door Nordström in de *Memoria Societatis pro Fauna et Flora Fennica* (jaargang 40-45, 1963-1969) samengevatte terugmeldingen van in Finland geringde vogels leverden voor de Ruigpootuil het volgende beeld op. Uit de periode van 1962 tot en met 1967 zijn niet minder dan 13 terugmeldingen gepubliceerd van in Finland geringde Ruigpootuilen in hetzelfde kalenderjaar als waarin zij als nestjongen werden geringd. De gegevens kunnen als volgt worden samengevat:

1. Ringdatum: tussen 16 mei en 26 juni.
2. Terugmeldingen: tussen 26 juni en 10 november.
3. Draagtijd van de ringen: 40 tot 154 dagen.
4. Verspreidingsafstand: 0 tot 1350 km, gemiddeld 290 km.
5. Verspreidingsrichting: ringplaats (4x), na 40 tot 90 dagen

noordoost	(1x), 4 km
noord	(4x), gemiddeld 445 km
noordwest	(1x), 5 km
zuidwest	(3x), gemiddeld 665 km

Broedvogel in Nederland?

Het blijkt dat ook voor Middeneuropese situaties de Drentse jonge Ruigpootuil bijzonder laat in het seizoen is. Ongetwijfeld is hij voortgekomen uit een na-legsel, dat, mogelijk na verstoring van een of meer vorige legsels, toch nog resultaat heeft gehad. De afstand tot de meest nabijgelegen broedplaatsen is volgens de bovenstaande gegevens geen belemmering om een herkomst van deze vogel uit die gebieden voor mogelijk te houden. Het nog niet uitgegroeide karakter van de vogel, alsmede de aard van de vindplaats maken het evenmin onwaarschijnlijk, dat de vogel in Nederland is uitgebroed. De laatst genoemde veronderstelling moge een stimulans zijn om ter plaatse in Drente (en op geschikte plaatsen in Overijssel) nauwgezet naar het voorkomen van de Ruigpootuil te gaan zoeken.

Anderzijds vermeldt Schelper (1972) dat juist in de zomer en herfst van 1971 o.a. in de Harz zo veel muizen voorkwamen, dat daardoor de daar broedende Ruigpootuilen uitzonderlijk veel jongen hebben groot gebracht. In 1971 werden in het door Schelper vermelde onderzoeksgebied 47 uitgevlogen Ruigpootuilen vastgesteld, tegen 7 in 1970 en 4 in 1972! De hoge jongenproductie in Noordwest-Duitsland in 1971 zou wel eens tot de veronderstelde vroegtijdige jeugd-dispersie en zelfs tot een daarop volgende vestiging als broedvogel in Drente geleid kunnen hebben.

Het is bekend dat in Westfalen, maar ook op andere plaatsen in Duitsland en in Zweden het aantal broedende Ruigpootuilen door het aanbrengen van daartoe geschikte nestkasten is toegenomen. In Westfalen heeft vooral Gasow (o.a. 1958B, 1959) daarvan veel werk gemaakt en hij heeft op deze wijze zelfs broedgevallen langs landwegen kunnen verkrijgen. De Ruigpootuil schijnt in Midden-Europa overigens vooral in de verlaten nestholten van Zwarte Spechten te broeden, maar naaldbossen zijn in het algemeen arm aan natuurlijke holten en grote spechtenesten. Het aanbrengen van nestkasten is daarom vooral in eentonige naaldbossen voor de vestiging van de Ruigpootuil bijzonder gunstig, maar de nestkasten dienen wel tegen inbraak door boommarters te worden beschermd (Koenig 1968).

Alles bijeengenomen mag verwacht worden dat binnen afzienbare tijd de Ruigpootuil ook in Nederland als broedvogel zal zijn vastgesteld. Misschien wel het eerst in Zuid-Limburg, in de Vijlenerbossen, op nog geen 25 km van de dichtstbijzijnde Belgische broedgebieden!

SUMMARY

Between 15 and 30 September 1971 a dead young Tengmalm's Owl *Aegolius funereus* was found in the predominantly coniferous forests at Gasselte, province of Drente. The bird was originally considered to be a young Little Owl *Athene noctua*, so that little attention was paid to it and no search was made after the possible occurrence of other Tengmalm's Owls, either young or old, at the site where it was found. It was the taxidermist who first discovered that it was a young Tengmalm's Owl. Nevertheless the mounted specimen was sold and was only recovered more than a year later, the present proprietor being unaware of the faunistic value of the specimen. The bird is in a complete juvenile, downy plumage; wing and tail feathers are not yet full-grown (Fig. 1). It represents the first record of a Tengmalm's Owl in the Netherlands. One

may wonder whether it was raised in the Gieter- and Gasselter State Forests, which seem to offer a suitable habitat for this species. Though the state of development of the young bird could be considered to be indicative of a local breeding case, attention is called to the extensive post-juvinal dispersal known in this species as verified by the recoveries of ringed fledglings and nest young. The Gasselter young is very late in the season, but similar late breeding cases have been recorded in the literature. These are usually considered as replacement clutches. But some of these could perhaps also have been second clutches in periods of food abundance. Such a situation is known to have occurred in North Germany in 1971 resulting in an exceptionally high production of young Tengmalm's Owls (Schelper 1972)! The nearest breeding places of Tengmalm's Owls are at distances of ca. 250 km in Western Germany (Lüneburger Heide, Harz, Westphalia) and Belgium (Hautes Fagnes).

LITERATUUR

- Berndt, R. & L. Schulz. 1964. Brutnachweis vom Raufusskauz, *Aegolius funereus* (L.) im Harz, J. f. Orn. 105: 86—88.
- Gasow, H. 1953. Vom Raufusskauz in Westfalen. Natur und Heimat 13: 106—111.
- Gasow, H. 1958A. Der Raufusskauz Brutvogel im Kreis Olpe (Westfalen). Natur und Heimat 18: 14—16.
- Gasow, H. 1958B. Raufusskäuze in Nisthöhlen und Nistkästen. Natur und Landschaft. Hft. 4: 69—72.
- Gasow, H. 1959. Zur Ansiedlung des Raufusskauzes (*Aegolius funereus* (L.)) in künstlichen Niststätten. Vogelring 28: 33—37.
- Koenig, C. 1968. Zum Schutz des Raufusskauzes (*Aegolius funereus*) in Baden-Württemberg. Angew. Orn. 3: 65—71.
- Kuhk, R. 1949. Aus der Fortpflanzungsbiologie des Raufusskauzes, *Aegolius funereus* (L.). Ornithologie als biologische Wissenschaft (Festschrift Stresemann) Heidelberg: 171—182.
- Kuhk, R. 1952. Vorkommen und Lebensweise des Raufusskauzes in der Lüneburgerheide. Beitr. Naturk. Niedersachsens 5: 59—62.
- Lippens, Leon & Henri Wille. 1972. Atlas van de vogels in België en West-Europa. Tielt en Utrecht. Lannoo.
- März, R. 1968. Der Raufusskauz. Neue Brehm-Bücherei. 394. Wittenberg Lutherstadt. Ziemsen.
- Mebs, Th. 1966. Eulen und Käuze. Kosmos-Naturführer. Stuttgart. Franckh'sche Verl.
- Mysterud, J. 1970. Hypotheses concerning characteristics and causes of population movements in Tengmalm's Owl (*Aegolius funereus* (L.)). Nytt Mag. Zool. 18: 49—74.
- Norberg, A. 1964. Studier över pärlugglans (*Aegolius funereus*) ekologi och etologi. Vår Fågelvärld 23: 228—244.
- Peitzmeier, J. 1969. Avifauna von Westfalen. Abh. Landesmus. Naturk. Münster in Westfalen 31 (3): 309—310.
- Piechocki, R. 1965. Augenkatalog der Vögel Europas. Der Präparator, Sonderausg. 1. Bonn.
- Schelper, W. 1972. Beitrag zur Biologie des Raufusskauzes *Aegolius funereus* (L.). Natur, Kultur und Jagd; Beitr. Naturk. Niedersachsens 25: 77—83.
- Voous, K. H. 1960. Atlas van de Europese vogels. Amsterdam-Brussel. Elsevier.

L. G. Groen, Bernhardlaan 2, Bedum, Gr.

Prof. Dr. K. H. Voous, Biologisch Laboratorium, Vrije Universiteit, Amsterdam.